

De geschiedenis- leraar van Nederland

Geert Mak, *'In Europa. Reizen door de twintigste eeuw'*

(Atlas: Amsterdam/Antwerpen 2004), 1223 blz.,

prijs € 49,90 (gebonden)

of € 39,90 (paperback).

In 1999 knalden op de beurzen nog de champagnekurken en vielen hele volksstammen voor de mobiel-tjes en voor internet. De oorlog woedde in Kosovo. Van Bin Laden had nog bijna niemand gehoord. Dé angst gold de millennium bug. In dat jaar stuurde *NRC-Handelsblad* Geert Mak op pad voor 'een malle, megalomane reis'. Een benijdenswaardige opdracht: een jaar lang heel Europa bereizen per trein, busje of boot, van Parijs tot Wolgograd, van Stockholm tot Zuid-Italië, en dan elke dag een column op de voorpagina produceren, 320 maal 217 woorden.

Een reis in ruimte én tijd, door het continent én door de twintigste eeuw. Weinig 'lieux de mémoire' van enige betekenis voor de twintigste-eeuwse Europese geschiedenis liet Mak onbesproken.

Thuisgekomen zocht Mak naar een gietvorm waar zijn reisverhalen in zouden passen. Hij mixte ze met de neerslag van gesprekken met gerui-gen van de eeuw, plus een hervertel-ing van een stapel relevante litera-tuur. In zijn handen groeide zo een virtuoze mengeling van reportages, interviews, herinneringen en beschouwingen. Dit alles leverde een pil op van meer dan twaalfhonderd bladzijden, die de lezer mee op reis

neemt, kriskras door Europa, met als beginpunt het Parijs van de wereld-tentoonstelling 1900 en als eindstati-on het aan flarden geschoten Sara-jevo van 1999.

In elke stad die de gesel van de oor-log over zich heen kreeg, zoekt Mak naar de sporen en littekens. Soms zijn die vrijwel weggepoetst, (zoals aan de Ramblas in Barcelona: geen spoor van de Spaanse Burgeroorlog zoals Orwell die beschreef in *Saluut aan Catalonië*; dan blijft de histori-sche sensatie uit. Soms is de oorlog nog tastbaar aanwezig, zoals op de *Velden van weleer* van de Eerste Wereldoorlog.

Geert Mak voerde gesprekken met vele tientallen ooggetuigen, promi-nenten zoals Richard von Weizsäcker en Ruud Lubbers, geschiedkundigen zoals Lyn MacDonald en Geert van Istendael, diplomaten als Max Kohn-stamm.

Zijn gidsen zijn uiteenlopende schrij-vers en historici als Joseph Roth, György Konrad, Orlando Figes, Sebastian Haffner, John Lukacs en Timothy Garton Ash.

Hij gebruikte stapels dagboeken zoals die van Ernst Jünger, Victor Klemperer, of memoires zoals van Winston Churchill of Harold Nicolson.

Een gouden bron was een naaste medewerker van de Poolse leider Gomoelka:

'Stalin, ja, hoe moet ik dat zeggen, ik was verliefd op die man. Toen mijn vader stierf was ik niet zo geschokt (als bij Stalins dood)'.

De opbouw van het boek

De tekst is geordend in twaalf delen, elk genoemd naar de maand in het reisjaar. Januari, dat was Parijs (wereldtentoonstelling, Dreyfus-affaire, gloednieuwe metro), Londen (oude docks, suffragettes), Berlijn (Kaiser Wilhelm) en Wenen (koffiehuizen, Karl Lueger, Kaiser Franz-Jozef).

Eind januari zijn we precies honderd bladzijden gevorderd, en staan we op de drempel van de moedercatastrofe, de Eerste Wereldoorlog.

Ruim 900 bladzijden verder is het december en die maand voert ons van Boekarest (Ceaucescu's val) via Belgrado (de oorlogen in ex-Joegoslavië, inclusief 'Srebrenica') terug naar huis.

De chronologie wordt een enkele keer doorbroken. Als we in maart de Russische Revolutie, de burgeroorlog en Kronstadt (1921) achter ons hebben gelaten, vervolgt de reis met Riga en dan is het ineens Tweede Wereldoorlog en zijn we er getuige van hoe Letse nazi's hun joodse medeburgers op beestachtige wijze aflachten.

De structuur blijft het reisverslag, en dus mag je als lezer voelen hoe het is om in een treintje door nachtelijk Polen te boemelen, of de sfeer proeven in een stadje in de DDR vlak voor de hereniging:

'Rond halfzes 's middags, als het ging schemeren, zagen de straten blauw van de rook van de honderden kachels en fornuizen. Een kleine stoet grijsgroene en lichtblauwe Trabants pruttelde naar huis over het plein waar in de jaren dertig de SA marcheerde, waar de in 1945 genieuwde sovjetsoldaten begraven lagen en waar heel lang geleiden de lindenbloesemlucht naar men zegt 'tot in Berlijn' te ruiken was.'

Om in de berm langs de route enkele momenten van rustige overpeinzing in te lassen, voegt Mak hier en daar 'zakelijke' historische info of een

impressie in, zodat je tal van op zichzelf staande informatieve stukjes over de meest uiteenlopende onderwerpen en personen kunt lezen: de moord op Matteotti, de opstand van Warschau, de Gestapo, Jean Monnet, Eamon de Valera, Willy Brandt; zo staan er dozijnen andere onderwerpen verspreid door de hoofdttekst.

Een caleidoscopisch overzicht

Ondanks deze heldere opzet moet de kritische lezer vaststellen dat het boek een centraal richtinggevend thema ontbeert. *In Europa* biedt een caleidoscopisch overzicht van de vele drama's, intriges, slagvelden, burgeroorlogen die de twintigste eeuw in petto had. Allerlei wetenswaardigheden en saillante punten.

Om maar iets te noemen: Groot-Brittannië is door de conferentie van München gered: het kreeg de nodige tijdswinst om zijn krakkemikkige defensie te repareren. Het land heeft in mei 1940 op het randje van een akkoord met Hitler gestaan, ware het niet dat Churchill er een stokje voor stak.

Andere wetenswaardigheden dragen soms het karakter van een open deur: bijvoorbeeld als Mak op blz. 581 om Stalins dictatuur te verklaren wijst op het gebrek aan democratische traditie in Rusland.

Er valt wel een lijn te ontdekken: de optimistische, materialistische geest uit het Bel-Epoque slaat om, via de desillusies van de Eerste Wereld-

oorlog, de gruwelen van de nazi- en Goelagkampen en de Tweede Wereldoorlog, vervolgens over de tweedeling van het IJzeren Gordijn heen, naar het voorlopige eindpunt: het onbestemde, identiteitsarme, door nieuw nationalisme aangetaste werelddeel van het jaar 2000.

Maar een duidelijke vraagstelling (wat is het eigene van Europa?) ligt aan dit boek niet ten grondslag. *In Europa* is dan ook niet te vergelijken met een boek als dat van Mark Mazower, *Duister continent* (1998). Deze Britse historicus presenteerde de twintigste eeuw als één waarin Europa drie keuzes had: liberale democratie, fascisme of communisme; allerminst zeker was dat de democratie het uiteindelijk zou winnen. Aan die driedeling hangt hij zijn boek op.

Mak pakt het anders aan. Hij gaat niet uit van een hypothese. Hij vindt het doodzonde om zijn publiek ook maar één belangwekkende episode of aberratie te onthouden, en schildert dus met een veelkleurig palet een beeld dat om de paar bladzijden van perspectief en invalshoek wisselt. Hij vliegt daarbij scheerlings over historische locaties en decors, en gunt ons telkens niet meer dan een snelle, zij het scherpe blik.

Om in één en hetzelfde kader recht te doen aan zulke uiteenlopende en soms onvergelykbare evenementen als de Spaanse Burgeroorlog, de Troubles in Noord-Ierland, het streven van Jean Monnet naar één Europa, de Battle of Britain, de adoration voor Mussolini, Stalins collectivisatie, vereist een *tour de force* die onmiskenbaar leidt tot oppervlakkig aanstippen.

In de epiloog doet Mak wel een poging tot synthese. Aan de hand van Edward Bellamy's *In het jaar 2000* (1906) peilt hij in hoeverre Europa zich naar de toekomstdromen van begin twintigste eeuw heeft willen voegen. Sommige delen van de utopie zijn gerealiseerd. De Europese eenwording is het grootste Europese moderniseringsproces sinds Napoleon. Achterstandgebieden zijn ontsloten, landen als Spanje en Italië hebben zich aan Europa kunnen optrekken, de Europese instituties en

het Europese recht zijn krachtig verankerd. Maar tegelijk is er wel iets fundamenteels mis met het democratisch systeem, en er is een wildgroei aan regelgeving op detailgebieden. Een Europees volk bestaat nog steeds niet, ieder land koestert nog zijn eigen mythe.

Neem de Tweede Wereldoorlog. De Britten denken daarbij aan het verlies van hun imperium, de Fransen construeren uit de schande van Vichy het heldenverhaal van De Gaulle en de résistance. En zo zijn er nog wel zes nationale mythen. Anders dan de Verenigde Staten heeft Europa geen mythen die de bewoners met elkaar delen.

Wat het moderne Europa mist, bestond honderd jaar geleden wel in de Donaumonarchie, de etnische lappendeken ten spijt: een gemeenschappelijke levenshouding die proefbaar was in de koffiehuisen, de kazernes en de sociëteiten.

De enige keer dat Europeanen zich sinds 1914 verenigd voelden, zegt Mak, was misschien wel in de demonstraties tegen de Amerikaanse interventie in Irak, voorjaar 2003.

Moral bombing

De vlotte, meeslepende schrijfstijl van Mak verhindert dat het lezen je – ook na vijf, zeshonderd bladzijden – ook maar een moment gaat regenstaan. Bijzonder indringend zijn bijvoorbeeld de passages over de Britse strategie van *moral bombing*, een bedenkfel van de beruchte bevelhebber 'Bomber Harris' in 1943-45.

Het doden van zoveel mogelijk Duitse burgers zou de oorlog bekorten, het moreel van het thuisfront zou breken. Dus: vielen er bij Duitse bombardementen op Engeland zestigduizend doden, bij de geallieerde raids op Duitsland waren dat er een half miljoen. In Hamburg liepen mensen op 28 juli 1943 als brandende fakkels over de straten. In Neurenberg werd op 2 januari 1945 in één uur tijd duizend jaren geschiedenis vernietigd. Vluchtelingenschepen met duizenden mensen aan boord werden zonder pardon getorpedeerd. Zeven miljoen Duitsers werden dakloos. Waarom staan die feiten niet in onze geschiedenisboeken?

Morele verontwaardiging verwoordt Mak overtuigend; vaak gepaard aan bewondering voor de veerkracht van generaties die het leed van de eeuw aan den lijve hebben ervaren. En niet alleen dat van de wereldoorlogen, de holocaust en de goelag. Citaten uit *Lost Lives*, een encyclopedie van 3637 slachtoffers in het Noord-Ierse drama, hoe perifeer ook, drukken evenzeer de pijn en het verdriet uit van nabestaanden.

Puntjes op de i

Het vormt natuurlijk een sport voor de letterknechten onder historici om foutjes op te gaan sporen in zo'n pil, geschreven door een niet-historicus.

Keizer Wilhelm droeg in 1901 zijn grootmoeder Victoria niet ten grave samen met zijn neef de Britse koning, maar met zijn oom de Britse koning. Het Habsburgse rijk was niet het tweede, maar het derde volkrijkste land van Europa (Rusland telde ook mee). De New Yorkse beurs stortte niet in op 'zwarte vrijdag 13 oktober', maar op zwarte donderdag 24 oktober 1929. Elizabeth, echtgenote van George VI van Engeland, was op het moment van de Battle of Britain nog niet de 'Queen Mum' van later.

Zo kon mijn strenge vinger nog wel een handvol andere schoonheidsfoutjes aanwijzen, te nietig om hier te vermelden. Daar staat veel positiefs tegenover. Voor de geschiedenisdocent biedt het boek een handig hulpmiddel. Het vocabulaire van veel van Maks typering, registraties en oordelen valt namelijk succesvol te transplanteren naar de eigen lesaantekeningen.

Nederlands knuffelhistoricus

In het afgelopen voorjaar trok Geert Mak door het hele land, van zaal naar zaal. Tot half mei telde de agenda op zijn website liefst dertig lezingen, soms wel vijf per week. Dagblad *Trouw* schreef: 'Circus Mak veroverd Nederland'.

Uw recensent woonde de achttiende sessie in die cyclus bij, in de stadsbibliotheek van Waalwijk. De zaal pulde uit, het publiek – merendeels vijftig-plussers – hing aan zijn lippen. Vriendelijk en uitvoerig gaf Mak antwoord op de vele vragen uit

de zaal. Hoe komt u in contact met belangrijke informanten in Letland of Litouwen? Waarom sraat Scandinavië niet in uw boek? (onjuist: Lenins reis in 1917 door onder meer Stockholm staat er wel in). Hoe ziet u het probleem van de Europese integratie? Zijn onze pensioenen straks nog wel op te brengen? Het leken vragen bestemd voor een orakel, maar Mak beantwoordde ze geduldig, als een wijze geschiedenisleraar.

Op dat tijdstip, begin april, stond *In Europa* al weken stijf op één in de nationale boeken-toptien. De teller stond binnen een maand na opening op honderdduizend verkochte exemplaren (*De Eeuw van mijn Vader* ging in vier jaar tijd een kwart miljoen maal over de toonbank).

De pers had hem wat denigrerend 'onze nationale knuffelhistoricus' genoemd. Naar mijn idee is er wel iets opmerkelijks aan de hand: het interactieproces met de lezers, de manier waarop moderne geschiedenis voor een groot publiek werd ontsloten. Gewone Nederlandse lezers, allerminst vakhistorici, wisselden gretig met de auteur van gedachte over een eeuw geschiedenis.

De gemiddelde docent kan daar alleen maar van dromen, van zo'n brede aandacht voor zijn vak. Iemand die er kennelijk zo goed in slaagt de historie te ontsluiten, verdient van mij het predikaat: De geschiedenisleraar van Nederland.